

УДК 341

DOI <https://doi.org/10.32782/chern.v5.2023.4>*А. С. Ігнатова**аспірантка кафедри конституційного права**Національного університету «Одеська юридична академія»**orcid.org/0009-0004-8556-2391*

КОНСТИТУЦІЙНІ ОСНОВИ МЕХАНІЗМУ ЗАХИСТУ ПРАВ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН

У статті проаналізовано конституційні положення, що регулюють права і свободи національних меншин та державну політику у сфері національних відносин. Національні меншини складають значну частину населення України, їх права і свободи повинні бути захищені та гарантовані законом. У цьому контексті конституційні норми, які регулюють права національних меншин, мають велике значення. У статті розглядаються ст.ст. 10, 11, 24, 53, 119 Конституції України, які гарантують рівні права та свободи всім національним меншинам, а також право на збереження та розвиток їхньої мови, культури, традицій та релігій. Також, аналізуються міжнародні стандарти захисту прав національних меншин, зокрема, Рамкова конвенція про захист національних меншин. Проаналізовано щорічну доповідь Уповноваженого Верховної Ради України, в якій зазначаються проблеми, з якими стикаються представники національних меншин, та запропоновано способи для покращення ситуації у даній сфері.

Дослідження включає аналіз практичної реалізації конституційних положень щодо захисту прав національних меншин в Україні. Важливо, щоб конституційні норми, які регулюють права національних меншин, були ефективно захищені та реалізовані. Автор досліджує законодавство, програми та проекти, спрямовані на забезпечення рівних можливостей для національних меншин у сферах освіти, культури, мови та інших соціальних послуг. Також розглядаються проблеми, з якими стикаються національні меншини у здобутті доступу до своїх прав та можливостей.

Автор висвітлює важливість участі громадянського суспільства, міжнародних організацій та державних інституцій у процесах, спрямованих на захист прав національних меншин, зокрема через сприяння культурному розвитку. У дослідженні зазначено існуючі механізми захисту прав національних меншин та запропоновано можливі шляхи подальшого вдосконалення цих механізмів. Крім того, в статті враховані можливі виклики та перспективи розвитку прав національних меншин в Україні.

Ключові слова: захист прав людини, права людини, міжнародний захист прав людини, національні меншини, етнонаціональна політика.

Ihnatova A. S. CONSTITUTIONAL FUNDAMENTALS OF THE MECHANISM FOR THE PROTECTION OF THE RIGHTS OF NATIONAL MINORITIES

The article analyzes the constitutional provisions regulating the rights and freedoms of national minorities and state policy in the field of national relations. National minorities make up a significant part of the population of Ukraine, and their rights and freedoms must be protected and guaranteed by law. In this context, the constitutional norms that regulate the rights of national minorities are of great importance. The article examines Art. Art. 10, 11, 24, 53, 119 of the Constitution of Ukraine, which guarantee equal rights and freedoms to all national minorities, as well as the right to preserve and develop their language, culture, traditions and religions. International standards for the protection of the rights of national minorities are also analyzed, in particular, the Framework Convention on the Protection of National Minorities. The annual report of the Plenipotentiary of the Verkhovna Rada of Ukraine was analyzed, in which the problems faced by representatives of national minorities were noted, and ways to improve the situation in this area were proposed.

The study includes an analysis of the practical implementation of constitutional provisions on the protection of the rights of national minorities in Ukraine. It is important that the constitutional norms governing the rights of national minorities are effectively protected and implemented. The author examines legislation, programs and projects aimed at ensuring equal opportunities for national minorities in the fields of education, culture, language and other social services. Problems faced by national minorities in gaining access to their rights and opportunities are also considered.

The author highlights the importance of the participation of civil society, international organizations and state institutions in the processes aimed at protecting the rights of national minorities, in particular through the promotion of cultural development. The study of the article contributes to a deeper understanding of the mechanisms of protection of the rights of national minorities and points to possible ways of further improvement of the relevant legislative framework. The article analyzes the already existing mechanisms for the protection of the rights of national minorities. In addition, the article considers possible challenges and prospects for the development of the rights of national minorities in Ukraine.

Key words: protection of human rights, human rights, international protection of human rights, national minorities, discrimination, language rights, educational rights, ethnonational politics.

Постановка проблеми. Україна є багатонаціональною країною, де проживають численні національні меншини [13]. Захист прав цих меншин є важливим аспектом розвитку демократичного суспільства. Актуальним є питання ролі Конституції України у механізмі захисту прав людини,

зокрема прав національних меншин та потребує комплексного дослідження та висновків щодо подальших кроків для забезпечення повноцінного виконання конституційних гарантій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сьогоднішній день існує певна кількість думок,

присвячених конституційному аналізу прав національних меншин. Питанням аналізу конституційних норм щодо прав національних меншин займалися: Петришин О.В., Барабаш Ю.Г. (Конституція України. Науково-практичний коментар) [2], Мусіяка В.Л. (Науково-практичний коментар Конституції України) [3] та інші фахівці з конституційного права.

Мета. Метою даної наукової статті є вивчення конституційних механізмів захисту прав національних меншин в Україні, зокрема, методом аналізу законодавчих актів, державних проєктів та програм. А також, пошук нових ефективних інструментів та пропозицій щодо поліпшення законодавства та практики захисту прав національних меншин в Україні.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Основним завданням є аналіз конституційних положень, що визначають права та свободи національних меншин, дослідження практичної реалізації цих положень, а також формулювання висновків щодо важливості конституційного захисту прав національних меншин і необхідності його подальшого удосконалення.

Виклад основного матеріалу. Україна, як багатонаціональна держава, має багатий різноманітний національний склад населення. Розуміння та захист прав національних меншин є важливим аспектом будь-якої демократичної системи. Одним з ключових нормативних актів, що відіграє важливу роль у цьому контексті, є Конституція України. Норми Конституції мають вплив на всі інші нормативно-правові акти України. Однією з вимог для вступу України до Європейського Союзу є необхідність завершити в Україні реформу законодавчої бази у сфері прав національних меншин, згідно з рекомендаціями Венеціанської комісії. Дослідження норм Конституції у зв'язку з реформуванням законодавства щодо прав національних меншин є важливим та може вказати на які саме аспекти необхідно звернути увагу.

Ухвалений 28 червня 1996 року Основний Закон – Конституція України – заклав основи функціонування Української держави та проголосив принципи її політичної, економічної та соціальної систем. Конституція України забезпечує захист прав і свобод особи та визначає роль органів державної влади в реалізації цих прав. Конституція України – це правова гарантія дотримання прав людини [6, с. 19]. Статті 10, 11, 24, 53, 119 Конституції України впливають на права національних меншин. Стаття 10 Конституції України визначає українську мову як державну мову, але також гарантує право на вільний розвиток, використання та захист мов національних меншин [1]. Дана стаття є важливою, адже вона дозволяє національним меншинам зберігати свою мову. Гарантування національним меншинам

України права на вільний розвиток, використання і захист їх мов відповідає змісту міжнародних договорів України. Зокрема, Рамкова конвенція Ради Європи про захист національних меншин від 1 лютого 1995 року, ратифікована Україною 9 грудня 1997 року, зобов'язує держави створити у себе необхідні умови для того, щоб особи, які належать до національних меншин, мали можливість розвивати свою мову [3, с. 41].

Стаття 11 Конституції України спрямована на збереження культури національних меншин, що є важливим для збереження їхнього права на ідентичність. Із правом на мову та культуру також пов'язана стаття 53 Конституції України, в якій зазначається, що кожен має право на освіту. Громадянам, які належать до національних меншин, відповідно до закону гарантується право на навчання рідною мовою чи на вивчення рідної мови у державних і комунальних навчальних закладах або через національні культурні товариства [1]. Однак, необхідно зазначити, що на практиці існують певні проблеми у забезпеченні прав національних меншин, вказаних у статті 10, 11 та 53 Конституції України. Наприклад, багато представників національних меншин стикаються з проблемами у збереженні своєї мови та культури через відсутність достатнього доступу до освіти, або через недостатню підтримку соціокультурних проєктів. Також існують випадки дискримінації національних меншин у сфері працевлаштування та доступу до послуг.

Однак, недостатньо лише закріпити ці положення в Конституції України, важливим є і те, як вони деталізуються у чинному законодавстві. При здійсненні такої реалізації враховуються поточні проблеми у цій сфері. Ці проблеми щорічно узагальнюються у доповідях Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні.

Аналізуючи щорічну доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні за 2022 рік, до відділу Секретаріату з питань прав національних меншин, корінних народів і релігійних поглядів надійшло звернення від Коаліції Ромських неурядових громадських організацій України щодо використання етнічного профайлінгу правоохоронними органами до представників ромської національної меншини (спільноти). А саме, протягом серпня–вересня 2022 року у м. Запоріжжя та м. Торецьк Донецької області на контрольно-пропускних пунктах без офіційних пояснень озброєна охорона зупиняла представників ромської національності та передавала їх до відділень поліції. У відділеннях поліції до представників ромської національної меншини (спільноти) застосовувався етнічний

профайлінг, що є грубим порушенням прав людини. У результаті реагування на дії працівників відділу, поліція провела службове розслідування у зазначених областях та надала інформацію щодо недопущення порушення прав громадян за етнічною або будь-якою ознакою. Після цього переслідування осіб ромської національності на контрольно-пропускних пунктах припинилися [4].

У вересні 2022 року Секретаріатом Уповноваженого було здійснено візити до місць компактного проживання ромів в Україні та проведено індивідуальні зустрічі з представниками ромської спільноти Закарпатської, Львівської та Одеської областей. Під час моніторингу були зафіксовані випадки відмови в працевлаштуванні через етнічне походження, незадовільні побутові умови та ізоляція від соціальних послуг, обмежене надання медичних послуг, неналежне документування та неефективне залучення дітей до навчального процесу в дистанційному форматі. Також моніторингами зафіксовано низький рівень освіти й обізнаності представників ромської національної меншини (спільноти) про функціонування суспільних інститутів, гарантовані та встановлені законодавством України права, свободи та обов'язки людини і громадянина. За результатами проведених моніторингових були надані відповідні рекомендації органам державної влади та місцевого самоврядування щодо захисту ромів та оптимізації процесу їх інтеграції в українське суспільство [4].

Особлива увага потрібна для захисту прав греків Приазов'я, які є найбільшою групою греків у пострадянському просторі. Декілька соціальних програм, зокрема у сфері медицини та культури, були реалізовані для греків Приазов'я, але з окупацією Маріуполя російськими силами ці програми припинилися. Важливо продовжити ці зусилля в контрольованих Україною містах [7, с. 190]. Залучення міжнародних організацій для підтримки греків Приазов'я може сприяти якісній фінансовій підтримці для реалізації соціальних програм. Крім того, експертна думка міжнародних організацій матиме позитивний вплив на розробку та впровадження програм, спрямованих на захист прав греків Приазов'я.

Одним з прикладів успішної роботи міжнародних організацій є Організація Об'єднаних Націй (далі – ООН), яка активно працює над захистом прав національних меншин у світі. За інституціональним розкладом та розподілом функцій у підрозділах ООН питання щодо захисту і реалізації прав національних меншин належать до компетенції Економічної та Соціальної Ради ООН (ЕКОСОР), зокрема – в Комісії з прав людини, Комісії з ліквідації расової дискримінації та в Комісії з прав дитини. Цими важливими питаннями предметно займається також Підкомісія із заохочення правозахисної діяльності і захисту

прав людини [8, с. 275]. Організація регулярно проводить моніторинг ситуацій щодо порушення прав національних меншин та надає рекомендації державним інституціям щодо покращення ситуації у кожному конкретному випадку.

Для того, щоб забезпечити повне виконання ст.ст. 10, 11, 53 Конституції України, необхідно прийняти ряд заходів. Зокрема, важливо підтримувати соціокультурні проекти, спрямовані на збереження та розвиток культури національних меншин. Наприклад, фахівці системи «Безоплатна правова допомога» організують виїзні консультаційні пункти у населених пунктах, де мешкають роми, роз'яснюють права представників національних меншин під час правопросвітницьких заходів, готують та поширюють інформаційно-роз'яснювальні матеріали про права національних меншин [5]. Поширення інформації про національні меншини є важливим кроком у забезпеченні захисту їх прав та збереженні культурної та мовної різноманітності. Інформація про національні меншини допомагає збільшити свідомість суспільства про культурну та мовну різноманітність, що сприяє зменшенню дискримінації та підвищенню толерантності до інших культур та мов. Також, в Україні є регіони, де мешкають національні меншини і поширення інформації про культуру національних меншин може сприяти розвитку туризму в цих регіонах. Такі заходи можуть створювати нові робочі місця для представників національних меншин та сприяти їх економічному розвитку. Завдяки туризму національні меншини матимуть можливість поширити свою культурну та мовну спадщину, та відчуватимуть себе важливими для суспільства. Для досягнення цих цілей необхідно проводити різноманітні заходи, такі як створення медійних матеріалів, проведення культурних заходів, розробка освітніх програм тощо.

Крім того, важливо проводити інформаційну роботу серед українського суспільства про цінність культурного розмаїття та важливості захисту прав національних меншин. Це допоможе побудувати більш толерантне та багатокультурне суспільство, де кожен громадянин буде мати можливість розвивати свою ідентичність та брати участь у культурному житті країни.

У статті 119 Конституції України зазначається, що місцеві державні адміністрації на відповідній території забезпечують виконання державних і регіональних програм національно-культурного розвитку в місцях компактного проживання корінних народів і національних меншин [1]. Ця стаття є важливою складовою розвитку сучасного суспільства, оскільки її норми спрямовані на захист прав національних меншин, забезпечення їхньої рівності та уваги до їхніх потреб. Велику роль у кожній державі відіграє місцеве самовря-

дування [10, с. 24]. Міська влада повинна захищати та сприяти правам людини в межах своєї юрисдикції [12, с. 149]. Державні інституції повинні створювати умови для збереження та розвитку культурної спадщини національних меншин.

Стаття 24 Конституції України закріплює принцип недопустимості будь-якої форми дискримінації на підставі національної або етнічної приналежності. У контексті захисту прав національних меншин, стаття 24 Конституції України має велике значення. Вона визнає необхідність забезпечення рівноправ'я. Кожний громадянин України може користуватися і користується на рівних умовах з іншими громадянами всім спектром прав і свобод без утиску з боку держави, дискримінації з боку державних органів, окремих посадовців або інших осіб [2, с. 167]. Основоположними принципами державної етнонаціональної політики в Україні є повага прав людини та основних свобод, у першу чергу, з урахуванням сучасних міжнародних стандартів у цій сфері (детальніше інформацію можна знати [9–12]).

Висновки та перспективи подальших досліджень. Конституція України визначає основні принципи та цінності, на яких ґрунтується суспільство, і встановлює правовий порядок, який забезпечує захист прав і свобод громадян. Одним з основних завдань Конституції України є захист прав і свобод людини і громадянина. У цьому контексті Конституція встановлює принципи захисту прав національних меншин, гарантує їхню рівність перед законом та визнає їх право на збереження та розвиток своєї культурно-національної ідентичності.

У статті на сучасних практичних прикладах продемонстровані проблеми, які виникають при захисті прав національних меншин, а перспективи подальших досліджень у цьому напрямі полягають у доцільності перегляду змісту конституційних гарантій цих прав з урахуванням сучасних викликів для Української державності. Це сприятиме розвитку ефективних механізмів захисту прав та свобод національних меншин в Україні.

Література

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення: 18.10.2023).
2. Конституція України. Науково-практичний

коментар / редкол.: В.Я. Тацій (голова редкол.), О.В. Петришин (відп. секретар), Ю.Г. Барабаш та ін. ; Нац. акад. прав. наук України. 2-ге вид., переробл. і допов. Х. : Право, 2012. 1128 с.

3. Науково-практичний коментар Конституції України. Станом на 1 грудня 2010 р./ За ред. Мусіяки В. Л. К.: Центр учбової літератури, 2011. 544 с.

4. Щорічна доповідь про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні у 2022 році Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. URL: <https://ombudsman.gov.ua/report-2022> (дата звернення: 26.10.2023).

5. Як система БПД захищає права ромів. URL: <https://legalaid.gov.ua/novynu/yak-systema-bpd-zahyshhaye-prava-romiv/> (дата звернення: 27.10.2023).

6. Мирук Д.І. Юридичні гарантії прав людини : теоретико-правове дослідження / Нац. ун-т «Острозька академія», 2020. URL: https://theses.oa.edu.ua/DATA/221/_Мирук%20Д.М.магістерська%20робота.pdf (дата звернення: 12.10.2023).

7. Червонюк Т. Конституційне регулювання статусу мов національних меншин в Україні. Актуальні питання становлення та розвитку сучасного конституціоналізму в Україні (до 27-ї річниці Конституції України) Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Одеса, 27 червня 2023 р. / упорядник Є.О. Львова, Редакційна колегія М.В. Корнієнко, М.М. Юрченко Одеса, ОДУВС, 2023. С. 207–209.

8. Липчук О. Міжнародні та національні інститути захисту прав етнонаціональних меншин. Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України. 2007. Вип. 34. С. 274–286.

9. Mishyna N. European court of human rights' judgments implementation by local and regional authorities: relevant publications on the topic. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. Одеса, 2023. Т. 33. С. 52–57.

10. Qaracayev C. Local Self-government in the Republic of Azerbaijan: Problems of the Administrative Supervision. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2022. № 57. С. 24–27.

11. Qaracayev C. Individual constitutional complaint in the Republic of Azerbaijan. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2023. № 63. С. 34–37.

12. Mishyna N. V. Role of local and regional authorities in the implementation of ECtHR judgments: bibliographical review. *Юридичний вісник*. 2023. № 3. С. 146–151.

13. Ігнатова А.С. Захист прав національних меншин в Україні у контексті розвитку демократичного суспільства. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука»*. Серія: «Юридичні науки». 2023. № 8. <https://doi.org/10.25313/2520-2308-2023-8-9130>